

Tanım ve Sınırları Açısından İmam Mâtürîdî'de İman-Küfür

İmām Mâtürîdî's Faith and Blasphemy in terms of Definition and Boundaries

Emin Emre SARI

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Süleyman Demirel Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Master's Student, Suleyman Demirel University,
Faculty of Theology
Department of Basic Islamic Sciences
Isparta/Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-2794-4311>
<https://ror.org/04fjtte88>
eminemre.42@gmail.com

Musa KOCAR

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Prof. Dr., Suleyman Demirel University,
Faculty of Theology
Department of Basic Islamic Sciences
Isparta/Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-7105-4119> |
<https://ror.org/04fjtte88>
musakocar@sdu.edu.tr

Atıf | Cite as

Emin Emre SARI, Musa KOCAR, "Tanım ve Sınırları Açısından İmam Mâtürîdî'de İman-Küfür", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55 (Aralık 2025), 118-133.

Yayın Bilgisi | Article Information

Yayın Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

DOI: [10.59149/sduifd.1578276](https://doi.org/10.59149/sduifd.1578276)

Başvuru Tarihi | Submitted: 04/11/2024

Kabul Tarihi | Accepted: 06/11/2025

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (alan editörü ve yayın kurulu), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeli ile incelendi. Bu makale intihal.net kullanılarak tarandı ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Yazarlık Katkı Oranı Beyanı: Makaleye birinci yazar %80 oranında, ikinci yazar %20 oranında katkı sağlamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Mali Destek: Bu çalışmayı desteklemek için fon kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakkı ve Lisans: Dergide yayımlanan makalelerin telif hakkı yazarlara, ticari kullanım hakkı ise dergimize aittir. Yayımlanan çalışmalar CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:

Mail: sduilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/policy>

Review: Single anonymized- Two internal (Field Editor and Editorial Board) and Double anonymized- Two external double-blind peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (intihal.net)

Etik Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: During the preparation of this study, no artificial intelligence-based tools or applications were used. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Author Contribution Statement: The first author contributed 80% to the article, and the second author contributed 20%.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through literature review/published sources.

Financial Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Conflict of Interest: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyrights and License: The copyright of articles published in the journal belongs to the authors, but the commercial use rights are owned by our journal. Published works are made available under an open access CC BY-NC-ND 4.0 license.

Complaints:

Mail: sduilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduifd/policy>

Tanım ve Sınırları Açısından İmam Mâtürîdî’de İman-Küfür*

Öz

İslam düşüncesinde mezhebî bölünmenin ilk nedeni olarak iman-küfür kavramlarının tanımlanması ve sınırının belirlenmesi gösterilebilir. Hz. Peygamber’in vefatının akabinde daha ilk Müslüman nesil arasında ortaya çıkan dinî veya siyasî fikir ayrılıkları iman-küfür kavramlarının tanımı ve sınırını gündeme getirmiştir. Fırka veya bireyler kendi fikirlerini temellendirmek için tekfir yöntemini kullanmıştır. İman-küfür kavramları, kelâm bilginleri tarafından birbirinin muarızı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kavramlardan iman dine mensubiyeti, küfür ise dinden dışlanmayı ifade etmesi bakımından aralarında keskin bir ayrım ve karşıtlık bulunur. Her iman tanımı, zıtlık ilişkisi nedeniyle aynı zamanda küfür tanımını belirlemektedir. Fırkaların iman tanımına dâhil ettikleri unsurlar, iman-küfür sınırının belirlenmesi ve bireylerin bu sınırın neresinde olacağı veya nasıl isimlendirileceğine dair yaklaşımlarını etkilemiştir. Günahın imana etki ettiği ya da etmediği durumlara göre kişiler, fâsık, kâfir, ne mümin ne kâfir, günahıyla beraber mümin gibi farklı isimlerle vasıflanmıştır. Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişinin Allah’ın rahmetinden ümit kesmediği halde bu kişinin ilâhî aftan mahrum edilmesini hem aklen hem de dinen mümkün görmemektedir. Rahmet temelli bir teoloji anlayışı bulunan Mâtürîdî, günahı iman-küfür sınırının belirlenmesinde parametre olarak kabul etmemiştir. Mâtürîdî, imanı derunî olarak kalbin tasdiqiyle tanımladığı için dışsal fenomenlerin iman-küfür sınırına etkisini ortadan kaldırmış ve kapsayıcı bir iman sınırı çizmiştir.

İmanın, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel üçlemesinin bütünüyle oluştuğu kabul edildiği takdirde bu unsurlardan herhangi birinin eksikliği imanın geçerliliğini etkileyecektir. Sadece bilgi veya ikrarın iman olarak değerlendirilmesi durumunda ise tasdik ve dinin hafife alınması neticesi ortaya çıkmıştır. Mâtürîdî, imanı kalbin tasdiki, küfrü de kalbin tekzibi veya tasdikin bulunmaması olarak tanımlamıştır. Şu hâlde iman ile küfür arasındaki sınırın belirlenmesi amele, mâsiyete değil ancak kalbin tasdikine ve bu tasdikin dünya hükümleri için kılavuzluğunu veya tezahürünü üstlenen ikrara bağlanmıştır. İkrarın iman tanımına alınması, asıl unsur olduğu için değil tasdikin dışavurumunu sağlayan tek yöntem olduğu içindir. Amel de imanın bir tezahürü olmasına rağmen içsel samimiyetinin bilinemeysi ve mahiyeti gereği ne imanın parçası olarak değerlendirilmiş ne de iman tanımına dâhil edilmiştir. Mâtürîdî, tasdiki, dokunulamaz bir özgürlük alanı olan kalbe bağlanmış ve özgür iradeyle irtibatını sağlamıştır. Mâtürîdî kelâm sisteminin bütünlüğü içerisinde kilit taşı bir rol üstlenen akıl, dinî kabul (tasdik) veya ret (tekzip) noktasında da bu rolü üstlenmiştir. Bilginin edimi, kabulü ve mârifetullah konusundaki aklın belirleyiciliği ile iman tanımı arasında uygunluk bulunmaktadır. Nitekim amel, aklın ulaştığı tasdikin varlığıyla geçerli olmaktadır. Tasdik, aklın istidlali ve delillerle ulaşılan bir olgu olarak betimlenmiştir. Mâtürîdî, iman ve küfrü süreklilik ve kalbî kabul açısından değerlendirerek amelden farklılığına işaret etmiştir. Gerçek anlamda iman-küfür sınırını belirlemenin kalpteki inancın bilinmesiyle mümkün olacağı anlaşıldığı takdirde bu bilgiye ulaşmanın imkânsızlığı da anlaşılmış olmaktadır. İman-küfür sınırının belirlenmesi, bu kavramların tanımına dâhil edilen unsurların farklılaşması nedeniyle güçleşmektedir. Bu yazı, Mâtürîdî’nin iman-küfür kavramlarını değerlendirdiği tasdik, günah, amel, ikrar, irade parametreleri etrafında şekillenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İman, Küfür, Günah, Mâtürîdî, Tasdik.

Imām Mâtūrīdī’s Faith and Blasphemy in terms of Definition and Boundaries

Abstract

The first reason for the sectarian division in Islamic thought is the definition and demarcation of the concepts of faith and disbelief. The religious or political differences of opinion that emerged among the first Muslim generation after the death of the Prophet brought the definition and boundaries of the concepts of faith and disbelief to the agenda. Factions or individuals used the takfir method to justify their ideas. The concepts of

* Bu makale 2025 yılında Emin Emre Sarı tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Prof. Dr. Musa Kocar danışmanlığında hazırlanan "İman Mâtürîdî’de Küfür ve İnkâr" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This article is produced from the master's thesis titled "Profanity and Denial in Imam Mâtürîdî" prepared in 2025 by Emin Emre Sarı at the Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, under the supervision of Prof. Dr. Musa Kocar.

faith and disbelief were evaluated by the theological scholars as opposites of each other. There is a sharp distinction and opposition between them in the sense that faith expresses belonging to religion and disbelief expresses exclusion from religion. Each definition of faith also determines the definition of disbelief due to the relationship of opposition. The elements that the factions included in the definition of faith influenced their approaches to the determination of the boundary between faith and disbelief and where individuals would be located on this boundary or how they would be called. Depending on whether sin affects faith or not, individuals have been characterized with different names such as fāsik, disbeliever, neither believer nor disbeliever, and believer with his sin. Māturīdī does not see it possible both rationally and religiously for a person who commits a major sin to be deprived of divine forgiveness even though he does not despair of Allah's mercy. Māturīdī, who had a mercy-based understanding of theology, did not accept sin as a parameter in determining the boundary between faith and disbelief. Māturīdī defined faith as the inner affirmation of the heart, thereby eliminating the influence of external phenomena on the boundary between faith and disbelief and drawing an inclusive boundary of faith.

If it is accepted that faith consists of the trinity of assent with the heart, assent with the tongue and deeds, the lack of any of these elements will affect the validity of faith. If only knowledge or assertion is considered as faith, it has resulted in the underestimation of assent and religion. Māturīdī defined faith as the assent of the heart and kufr as the denial of the heart or the absence of assent. In this case, the determination of the boundary between faith and disbelief is not dependent on deeds or ma'ṣiya, but on the heart's affirmation and the assent, that undertakes the guidance or manifestation of this affirmation for the provisions of the world. The inclusion of assent in the definition of faith is not because it is the main element, but because it is the only method that enables the expression of assent. Even though it is a manifestation of faith, it is neither considered as a part of faith nor included in the definition of faith due to its nature and the unknowability of its inner sincerity. Māturīdī linked assent to the heart, which is an untouchable area of freedom, and established its connection with free will. The intellect, which assumed a keystone role in the integrity of the Māturīdī theological system, also assumed this role at the point of religious acceptance (affirmation) or rejection (denial). There is a correspondence between the definition of faith and the determining role of the intellect in the realization and acceptance of knowledge, and the definition of belief. As a matter of fact, action is valid with the existence of the attestation reached by the intellect. Attestation is described as a phenomenon reached by reason's reasoning and evidences. Māturīdī evaluated faith and disbelief in terms of continuity and heart acceptance and pointed out their difference from deeds. If it is understood that determining the boundary between belief and disbelief in the real sense is possible by knowing the belief in the heart, the impossibility of this knowledge is also understood. The determination of the boundary between faith and disbelief becomes difficult due to the differentiation of the elements included in the definition of these concepts. This article will be shaped around the parameters of Māturīdī's evaluation of the concepts of faith and disbelief: assent, sin, deed, belief, and will.

Keywords: Kalām, Faith, Blasphemy, Sin, Māturīdī, Assent.

Giriş

İman küfür ilişkisi dinin ve getirdiği sorumlulukların kabulü veya reddi olarak değerlendirilebilir. Kelâmın hatta dinin ana konusu olan iman olgusu, İslam düşüncesinin oluşum ve farklılaşma sürecinde etkin bir role sahiptir. İman ve küfür kavramlarıyla ilgili Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süreçte herhangi bir ayrışma ve itiraz söz konusu olmamıştır. Bu kavramların mahiyet olarak tanımlanması ve geliştirilen tanımlar üzerine yapılan ilk tartışma veya ayrışmalar Hz. Osman'ın öldürülme hadisesine kadar geriye götürülebilir. Bu hadise zincirleme olarak çeşitli fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹ İlk olarak günah problemi etrafında şekillenen Hâriciyye fırkası ortaya çıkmıştır. Şia ve Mürctie de takip eden süreçte oluşmaya başlamıştır. İman ve küfür tanımındaki ayrışma bu fırkaları meydana

¹ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-The Formative Period of Islamic Thought*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 11.

getirmekle birlikte oluşumlarının arka planında naslardan ziyade siyasî etkenlerin olduğu bilinmektedir. Şu veya bu şekilde oluşan fırkaların iman tanımı; tasdik, amel ve ikrar üçlemesiyle ifade edilerek en ufak amelin terki tasdik terkiyle eş değer olması bakımından küfrü ifade edebilmiştir.² Amelin terki, küfre düşürdüğü için tekfir yaygınlaşmıştır. Tekfir fırka veya bireylerin fikirlerini kabul ettirmek için kullandığı kolay ve sığ bir yöntem olmasının yanı sıra ortaya çıkardığı dinî çatışmalarla zor ve derin problemlere yol açmıştır.³ Bazı fırkalarda ise iman sadece dilin ikrarıyla tanımlandığı için dinî ritüellerin değeri ve tasdik hafife alınmıştır. Mâtürîdî, söz konusu edilen fırkaların iman tanımının oluştuğu konjonktürel ortamdan ayrık olarak iman tanımını, Kur'an'ın belirleyiciliği ve akli delillere yaptığı referanslarla oluşturmuştur. O, imanı kalbin tasdiki olarak tanımlamıştır.⁴ Mâtürîdî, iman-küfür ilişkisinde günah ve amelin imanla olan münasebetini genişçe tartışarak amelin imandan bir rükün olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Mâtürîdî, iman-küfür kavramlarının tanım ve sınırlarını, günah problemi, ikrar-amel-iman ilişkisi, özgür irade ve hidayet bağlamında değerlendirmiştir. Mâtürîdî özelinde iman-küfür kavramının tanım ve sınırı üzerine bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmayla Mâtürîdî'nin, iman-küfür sınırı problemine ilişkin özgün düşüncelerinin tartışılması ve ortaya çıkan malumatın literatüre kazandırılması hedeflenmektedir.

1. Mâtürîdî'de İman ve Küfrün Tanımı

İman "emn" kök anlamıyla sözlükte güveni tasdik, iç huzur, korkudan berî olma gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dinî terim olarak Hz. Peygamber'i din adına tebliğ ettiği hususlarda tasdik etmek olarak tanımlanmıştır.⁵ "Küfr" kavramı ise sözlükte örtmek, gizlemek dinî olarak da nimetlerin inkârı veya gizlenmesi anlamında kullanılmıştır.⁶ Kelâm tarihinde küfr; Hz. Peygamberin -ilâhî olduğu kesin olarak bilinen- tebliğini inkâr etmek veya tasdik etmemek,⁷ iman edilmesi zorunlu olan esaslara inanmamak,⁸ olarak tanımlanmıştır. İman ve küfür kavramları kelâmda birbirinin tam zıddı olarak ifade edilmesi yönüyle her küfür tanımı, iman tanımının mukabili olmaktadır. İman tanımının

² Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâdi-Kitâbu Usûli'd-Dîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 286.

³ Adil Bebek, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 195.

⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 720.

⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), "EMN", 99; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 168.

⁶ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), "KFR", 3/2318.

⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/632; Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 92.

⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Makâsîd*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 732.

problematik tarafı mezheplerin iman ve küfür sınırını oluşturan tariflerinde uzlaşa bulunmamasıdır. Nitekim imanı yalnızca Allah'ı ve Hz. Peygamberi bilmek (marifet) olarak tarif eden Cehmiyye küfrü Allah'ı bilmemek olarak tanımlar. Bu fırkaya göre kişi Allah'ı bildiği sürece diliyle inanmıyorum dese dahi küfre düşmeyecektir.⁹ Mâtürîdî söz konusu anlayışı, bildiği halde küfre düşenlerin varlığı nedeniyle bilgisizliğin küfrü karşılamayacağını ifade ederek eleştirir.¹⁰ Mürcie'ye göre iman, dilin ikrarı olurken küfür ikrarın bulunmamasıdır. Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî kelimeler açısından iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve dinî emirleri ifa etmek, küfür; bu şartların birini veya birkaçını yerine getirmemek olarak tanımlanır.¹¹ Görüldüğü gibi iman-küfür kavramlarının ortak tanımından bahsetmek mezheplerin imanın mahiyetine yüklediği farklı rükünler nedeniyle güçleşmektedir. Mâtürîdî, kendi iman tanımını, yukarıda kısaca bahsedilen fırkaların görüşlerini aklî veya naklî yönlerden eleştirerek oluşturmuştur.

İmanı tasdik kavramıyla özdeşleştiren Mâtürîdî, Allah'ı bilmemeyi küfürle eşdeğer gören Cehmiyye'nin aksine, bilgisizliği değil tekzibi küfür olarak değerlendirmiştir. Mâtürîdî, marifeti tasdik olarak değil tasdike götüren bir vesile olarak görmektedir. O, sözlük anlamı bakımından imanın tasdik, küfrün de tekzip olduğunu ifade ederek bu iki kavramın başka anlamlar için kullanılmayacağı kanaatinde. Mâtürîdî'nin imanın mahiyeti bağlamında tasdik kavramına yüklediği misyon basit bir inanış değil aklın istidlaliyle oluşan ve dokunulmaz olarak kalpte meydana gelen inanma duygusudur. Mâtürîdî'nin kalp olarak ifade ettiği iman mercii akılla münasebeti yönüyle özdeşleşmektedir. Aynı zamanda kalbin herhangi bir cebre mahal olmaması tasdikinin bitimsiz bir özgürlükle gerçekleşmesini garanti etmektedir.¹² Mâtürîdî, akıl ve kalbin ulaştığı bu tasdikine nebevî vahiyden önce geldiğini yani ilâhî vahiy gelmeden önce bile tasdikinin olması gerektiğini düşünmektedir. Böylece vahyin ilk rolü aklın ulaştığı tasdiki doğrulamak ve sağlamlaştırmaktır. Ancak akıl tasdikle sorumlu olduğundan dolayı dinî ibadet ve emirleri bilmedeki eksikliğini vahiy giderecektir. Burada görüldüğü gibi amelin imana dâhil edilmemesi tesadüf değildir. Çünkü akıl ameli bilmekte sorumlu tutulmadığı için amel tasdikine içeriğine alınmamıştır. Amel imandan sonra yani Allah'ı bildikten ve mümin vasfını kazandıktan sonra vahiyyle bildirilmektedir.¹³ Biz burada Mâtürîdî'nin mârifetullah anlayışıyla iman tanımı arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit etmekteyiz. Mâtürîdî'nin kelâm sisteminin her aşamasında kayda değer bir yeri olan aklın iman konusunda da belirleyiciliği bulunmaktadır. İmana konu olan hususları aklın tespit edebileceği gerekçesiyle

⁹ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 204.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 724.

¹¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/738; Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533-536.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 63, 721, 724.

¹³ Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre, İman-İslam-İhsan ve 'Küfür' İlişkisi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 181-184.

sorumluluk vahye değil akla bağlanmıştır. Mâtürîdî, aklın bulunma halinde değil faal kullanım halinde olması gerektiğini Kur'an yöntemi olarak tespit etmektedir.¹⁴

Mâtürîdî'nin, imanı sadece ikrara indirgeyenlere yönelik Kur'an'dan referanslar ve aklî deliller içeren karşıt görüşlerini değerlendirerek iman-küfür kavramına yönelik tanımlarının oluşum evresini takip edebiliriz. Mâtürîdî, bedevilerin inandık dediği halde ilâhî düzeltmeyle imanlarının kalpte hâsıl olmadığı ve kendilerine boyun eğme tabirini kullanmalarının¹⁵ emredilmesiyle ilgili ayet kapsamında ikrar olgusunu açıklar. Söz konusu ayet salt ikrarın iman için yeterli olmadığını gösterir. İfade ettikleri ikrar kendilerini mümin yapmadığı halde müslim yapmıştır. Şu hâlde ikrarın dünyada Müslüman muamelesi görmek için yeterli olduğu halde asıl imana yeterli gelmediği görülmektedir. Eğer bedevilerde kalbî tasdik bulunsaydı mümin sayılırlar ve kendilerine ilâhî beyanla düzeltme emredilmezdi. Başka bir deyişle iman sadece ikrar olsaydı münafıklar mümin konumuna gelir, kendilerine va'd edilen azap yerine ikrarlarından dolayı mükâfat verileceği bildirilirdi. Oysaki münafıklara küfrün cezasından da öte bir azap va'd edilmektedir. Münafıkların inandık beyanı kendilerini Müslüman yapar mı? Bu dünya için evet ancak kalben tasdike ulaşmış gerçek mümin olmadıkları sürece ilâhî beyanın kendilerine va'd ettiğine göre azaba muhatap olacaklardır. Müellif kelime-i şehâdet konusunda Hz. Peygamber'in hayatından örnekler vererek bu lafzın aynı şekilde kişiyi dünyevî olarak Müslüman yaptığını ifade eder. Samimi ikrar tasdik dışavurumu veya göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Kişinin kalbini bilmek mümkün olmadığı için dile vuran inanç ifadeleri kişiyi bu dünyada Müslüman yapmaya yeterlidir.¹⁶ Gerçek mümin olup olmadığı ise bu ikrarın samimi olarak kalbe dayanan tarafıyla ölçülecektir ki bu da ancak yaratıcının ilmiyle malumdur. Mâtürîdî, dışa vurulan ikrardan ziyade içte var olan dokunulmaz tasdiki imanun tek unsuru olarak yukarıdaki delillerle temellendirmiştir.

Mâtürîdî, kalbinde iman bulunduğu halde inkâra zorlanan kişinin mümin vasfını koruduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Onun bu anlayışı iki temel prensibe yaslanır. İlk olarak imanun veya küfrün özgür iradeyle gerçekleştiğinde anlam bulacağı çıkarılacaktır. Söz konusu küfür beyanı ikrar edenin değil zorlayanın iradesiyle oluşmaktadır. İkinci prensip ise dil ile ikrar, imanun temel unsuru olmadığı gibi dış etkilere maruz kalabilmektedir.¹⁸ Böylece bitimsiz özgürlüğüyle imanun, baskı altına alınamayan yönü kalpteki tasdike dayanmakla mümkün olacaktır. Mâtürîdî, dinde zorlamanın olmadığı ayeti¹⁹ referans alarak cebr ile etkisi altına alınabilen dile, imanı dayandırmanın mümkün olamayacağını düşünür. Mu'tezile'den Zemahşerî de

¹⁴ Musa Kocar, "Mâtürîdî'de Akılcılık ve Uygulama Alanları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (2006), 27-53.

¹⁵ *Kur'an'ı Kerim'in Yüce Meali*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır (İstanbul: Merve Yayınları, 2002), el-Hucurât 49/14.

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. S. Kemal Sandıkçı vd., ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar, 2016), 4/80; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 716.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 717; en-Nahl 16/106.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/221-223; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/49; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 720.

¹⁹ el-Bakara 2/256.

(538/1144) cebr altında küfür telakkisinin imana zarar vermeyerek mübah konumunda olacağını belirtir.²⁰ Mâtürîdî, çoğu konuda olduğu gibi imanın tanımı noktasında da Ebû Hanîfe'yi (150/767) takip etmektedir. Ebû Hanîfe'nin tanımı "kalp ile tasdik dil ile ikrar" kalıbıyla takipçilerinin iman anlayışı üzerinde belirleyici olmuştur.²¹ Mâtürîdî ve halefleri onun tanımındaki ikrarı dünya ahkâmı bağlamında ele alarak imanın aslını kalben tasdikini oluşturduğunu vurgulamışlardır.²²

Mâtürîdî, kulların tüm fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı ve fiili irade etme ve işleme kuvvetinin kula verildiği kanaatindedir. Böylece o, ne Allah'ın adaleti ve kudretini yok saymış ne de kulun özgür iradesiyle sorumluluğu arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. İman ve küfür, Mâtürîdî'ye göre sair iradî eylemler gibi yaratma açısından Allah'a, irade etme açısından kula nispet edilmiştir. İman faili olması bakımından insanla ilintili olmak durumundadır. Müellife göre Kur'an'da emir ve yasakların bulunmasıyla birlikte küfre düşene kâfir iman edene mümin söylemi bu ilintideki zorunluluğu gösterir. Son tahlilde imanın veya küfrün asıl faili insan olmakla birlikte her ikisinin sonradan yaratılmış (hâdis) olduğu anlaşılmıştır.²³

Mâtürîdî, imanda istisna hususunda, inşaallah ifadesinin kesinliği ortadan kaldırdığı için imana şüphe düşürdüğü kanaatini taşır. İman parçaları olmayan bütünlüklü bir yapıda ve kesinlik içeren bir olgudur. İstisna ifadesi, yaygın biçimde içerisinde barındırdığı zan, şüphe nedeniyle tereddüt ve eminliğin bulunmadığı noktalarda kullanılmaktadır.²⁴ Müellif, bu tereddüdün iman ile bağdaşmadığını düşünmektedir.

Mâtürîdî, iman ve İslâm kavramlarını özdeşlik yönüyle değerlendirirken dilsel olarak kastedilen mana noktasında farklı olmakla birlikte kendileriyle hedeflenen gaye bakımından aynı olduğunu ifade eder. Her iki kavram da dinin nihai amacında birleşmektedir. Mâtürîdî, imanın tüm şartlarını yerine getireni müslim veya İslâm'ın tüm şartlarını yerine getireni de mümin olarak isimlendirmenin akla uygunluğunu belirtir.²⁵

Mâtürîdî'nin imanın artması veya eksilmesi meselesine yaklaşımı amelin imandan bir parça olmadığına dayanarak artıp eksilmeyeceği yönündedir. İmanda artış ancak tasdikteki samimiyet ve devamlılıkla anlaşılabilir. O imanı bir bütün olarak algılamış, amel veya mâsiyette meydana gelen değişimler iman-küfür noktasında belirleyici olmamıştır.²⁶ Ebû Hanîfe de imana konu şeyler bakımından artıp

²⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn- Dinin Temel İlkelerini Anlama Yöntemi*, çev. Mehmet Evkuran (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 70.

²¹ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhü'l-Ekber, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 56.

²² Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2019), 64.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 733, 737.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 737-738.

²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 745, 750.

²⁶ Kemal Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 54.

eksilmeyeceği ancak yakîn ve tasdik yönünden artıp eksileceğini belirtir. O müminlerin iman konusunda eşit, amel yönünden farklı olduğu kanaatini taşır. Ameldeki farklılık imana etki etmemektedir.²⁷

Mâtürîdî, taklidî iman veya mukallidin imanı konusunda körü körüne başkasını takip etmeyle ulaşılan imanı uygun görmemektedir.²⁸ İman, akli delillerle ulaşılan tasdik olarak belirlendiği için sağlam bir temelle inşa edilmesi gerekmektedir. Taklitle ulaşılan imanın yıkılması çok kolay olurken sağlam akli bir zemine oturan imanın yok olması düşünülemeyecektir.²⁹ Mâtürîdî, bilginin edimi noktasında akla yüklediği mihenk taşı rolünü dinî bilgi noktasında da sürdürmektedir. Dinî bilginin kesin delillerle örülmesi gerekmektedir. Taklidin ve taklit edenlerin çokluğu, büyük toplulukların sorgulama, düşünme eylemi olmadan birlikte ve cahilce hareket etmelerine neden olmaktadır.³⁰ Mâtürîdî, taklidî imanı kabul etmemekle birlikte bu probleme duyduğu hassasiyetine binaen olmalı ki, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserine "Dini, Delile Dayanarak Bilmenin Gerekliliği" başlığıyla giriş yapmıştır. Mâtürîdî'nin takipçileri taklidî imanı geçerli kabul etmişler ve mezhep imamlarının bu husustaki sert tavrını yumuşatmışlardır. Hidayet yolunda taklit eden kişinin taklidi geçerli sayılmıştır. Mâtürîdî'nin halefleri ister taklidî isterse tahkikî olsun kalbinde tasdik bulunan kişiyi gerçek iman sahibi olarak telakki etmiştir.³¹ Mezhebin önemli temsilcilerinden Sâbûnî (580/1184), taklidî imanın geçerliliği hususuna parantez açarak Müslüman beldelerden izole halde bulunan, tanrının varlığı ve var ettikleri üzerinde akıl yürütemeyen kişinin taklidî imanını geçerli kabul ederken Müslüman beldelerde yaşayan ve Allah'ın var ettikleri hakkında akıl yürütebilen kimsenin taklidî imanını geçerli görmemiştir.³²

2. Mâtürîdî'de İman ve Küfrün Sınırı

Yazımızın başında yapılan iman-küfür tanımı ve kelâm tarihindeki algılanış biçimi gösteriyor ki iman ile küfür birbirinin tam zıddı konumdadır. İmanın varlığı küfün yokluğu, küfrün varlığı imanın yokluğunu gerektirir. İki kavram arasındaki sınırı belirleyen şey mezheplerin iman tanımları çerçevesinde bulunan unsurlara göre farklılaşmaktadır. Hz. Peygamber döneminde hangi gerekçeyle iman ettiğine bakılmaksızın kişinin Müslüman sayıldığı ve tekfir edilmediği bilinmektedir. Hatta Kur'an'ın azapla tehdit ettiği bir kısım münafıkların³³ bulunduğu ve onların dahi tekfir

²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 57.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 49.

²⁹ Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 61.

³⁰ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 169.

³¹ Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölçük (b.y.: Er-Tu Matbaası, 1980), 219; Ebü'l-Muîn Nesefî, "Taklid ve Mukallidin İmanı", çev. Muzaffer Barlak, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi*, haz. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 351; Metnin alındığı yer: Ebü'l-Muîn Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004), 34-61.

³² Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 172.

³³ en-Nisâ 4/145; el-Bakara 2/8.

edilmeği vakidir.³⁴ İman-küfür sınırı ve tekfir olgusunun orijinine bakıldığında Hz. Ali ve Muâviye arasında gerçekleşen Sıffin savaşı ve bu savaşın ortaya çıkardığı dinî, siyasî ayrışmalar göze çarpmaktadır. Müslümanlar arasında meydana gelen bu derin ayrışmadan tekfir olgusunu başlatan ve olağanlaştıran Hâriciyye fırkası ortaya çıkmıştır.³⁵ Hâricîlerle başlayan tekfir, mezheplerin ortaya çıkışıyla fırka politikası haline gelmiştir. İman ve küfür kavramlarının algılanış biçimi dünyevî ve uhrevî olarak ciddi neticeler doğurmuştur.³⁶ Hâricîler iman-küfür sınırında ameli imana dâhil etmiştir. Amelin imana eklenmesi ve günahların iman-küfür sınırı noktasında belirleyici kabul edilmesi, bireyleri kolaylıkla tekfir etmekten geri durmayan radikal bir Hâricî tavrı ortaya çıkarmıştır. İslâm dünyasında bu radikal tavrın belli ölçüde mezhepler tarafından sürdürülmesi, toplumun huzur ve güvenini sarsan derin problemlere neden olmuştur. Taklit, taassup ve cedel metotlarıyla mezhepler kendi inanç ve referanslarını haklı kılma adına bu politikayı silah olarak kullanmışlardır.³⁷ Tekfir probleminin oluşumundaki temel olgu, amellerin imana dâhil olup olmadığı ve günah-küfür ilişkisidir. Bu olgular iman-küfür sınırının da belirleyicisidir.

Ameli imana dâhil etmeyen Mâtürîdî, amelin terki veya mâsiyetin varlığıyla birlikte imanın mümkün olduğunu, Kur'an'ın farzları terk edenlere "ey iman edenler"³⁸ şeklindeki hitabına dayandırır. Günahların (mâsiyet) iman-küfür sınırını belirlemede etkin olmadığını düşünen Mâtürîdî, bunu ayrıntılı biçimde aklî ve naklî delillerle temellendirir.³⁹ Allah'ın müminlere günahlarından dolayı bağışlanma dilemelerini emretmesi, günahkâr oldukları halde kendilerinde imanın bulunduğu göstergesidir.⁴⁰ Mâtürîdî'nin iman-küfür sınırına dair yaklaşımı Mu'tezile'nin ameli imana dâhil etmesi ve günah işleyeni imandan çıkarması yaklaşımının eleştirisi üzerinden şekillenmektedir. Büyük günah işleyen kişi mezheplerin iman-küfür tanımının içeriğine göre -müşrik, fâsık, kâfir, münafık ne mümin ne kâfir, mümin olmakla birlikte günahkâr- farklı algılanmıştır.⁴¹ Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen cezalandırılacağına dair vaîd değişmez. Mu'tezile büyük günah işleyeni iman ile küfür arasında bir yere (el menzile beyne'l-menzileteyn) konumlandırır. Küfür ve iman arasında bulunan bu kişi fâsık olarak isimlendirilmiştir.⁴² Mâtürîdî, ne mümin ne de kâfir ikisi arasında bir konum belirlemeyi mümkün görmeyerek iman-küfür sınırında

³⁴ Hilmi Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematiği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2013), 164.

³⁵ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 363.

³⁶ Bebek, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı", 195.

³⁷ Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematiği", 164.

³⁸ es-Saf 61/2; et-Tevbe 9/38.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 627, 638, 687, 690.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 622.

⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 628.

⁴² Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/638.

Allah'ın insanları sadece iki gruba ayırdığı bunları da mümin ve kâfir olarak isimlendirdiği gerekçesiyle Mu'tezile'yi eleştirmektedir.⁴³

Mâtürîdî birbiriyle savaşan Müslüman gruplara ilâhî beyanın mümin olarak hitap etmesini delil göstererek büyük günah (kebîre) sahibinin affedilebileceğini belirtir. Müellif burada günah ile küfür arasında ayırım yapmış ve günah işleyeni mümin olarak görmüştür.⁴⁴ Mâtürîdî, küçük-büyük günah ayırımını yaparak naslar bakımından bu ayırımın gerekliliğini göstermiştir.⁴⁵ Mâtürîdî'ye göre küçük günahların dahi küfürle değerlendirilmesi, Allah'ın afv, gafûr gibi bağışlayıcılığını ifade eden isimlerini anlamsız ve anlaşılabilir kılacaktır. Ayrıca peygamberlerin bazı küçük günahlar (zelle) işlediği unutulmamalıdır. Kâfirlerden başkasının Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyeceği⁴⁶ yönündeki ilâhî beyanı referans alan Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişinin bağışlanma umudu bulunduğu halde ondan ümit kestirmeyi gerektirecek küfre hamledilmesini doğru bulmamaktadır. Bu durum Allah'ın rahmetinin günahları kapsamayacak derecede daraltılması anlamına gelecektir. Kebîre eylemini yapan kişinin tasdiki ve bağışlanma umudu bulunduğu için kendisini ilâhî aftan menetmeyi gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Küfrün gizleme anlamına gelmesi açısından bu konu değerlendirildiğinde, kebîre sahibi ne rabbinin nimetlerini gizlemiş ne de onları inkâr etmiştir. Böylece Mâtürîdî, iman-küfür sınırında kebîrenin belirleyiciliğini reddederek bu belirleyiciliğe sadece kalbin tasdikini konumlandırmaktadır.⁴⁷ Mâtürîdî'nin mâsiyet ve amellere bakışı açısından bir değerlendirme yapılırsa, ameller doğası gereği inancın bir parçası yapılamayacağı için iman-küfür sınırına etki etmeyecektir. Ayrıca söz konusu unsurlar dış görünümü yansıtır ki iman için dış görünüm değil kalpte meydana gelen samimi inanç önemlidir.⁴⁸

İman-küfür sınırının belirlenmesi noktasında kebîrenin etkisinin bulunmadığını kanıtlamaya devam eden Mâtürîdî, bu hususu Allah'ın şirk harici günahları dilediği kimse için affedeceğini⁴⁹ haber vermesi açısından değerlendirir. Söz konusu ayette Allah tövbe şartını şirk suçuna bağlarken şirk harici günahlarda herhangi bir şart olmadan affedicilikten söz edilmektedir. Mâtürîdî, şirkin ancak tövbe ile bunun dışındaki küçük, büyük günahların ilâhî lütufla bağışlanabileceği veya sevapların günahlara karşılık gelerek onları örteceği kanaatindedir. Cezaî karşılıkları bakımından küfür ile kebîre eylemlerini müsavi görmek itaatsizliğin imansızlıkla aynı konumlanmasını gerektirir ki Mâtürîdî, bunu ilâhî adalet, hikmet, rahmet ve lütufla bağdaştırmaz.⁵⁰ Ayrıca kendisinde tasdik bulunan kebîre sahibi en büyük hayır olan iman fiilini işlemiştir. Hayırların şerlere üstün olduğu kabul edildiği takdirde en büyük hayra nail olan kişinin daha basit

⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 672.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/29.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 618-624.

⁴⁶ el-Yûsuf 12/87.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 627, 638.

⁴⁸ Hanifi Özcan, "Maturidism an Interpretation from Turkish Point of View", *Journal of Islamic Research* 30/1 (2019), 38.

⁴⁹ en-Nisâ 4/48.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/44; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 644, 647.

cürümlerle cehenneme nispeti, yaptığı hayra verilmesi va'd edilen mükâfatlardan mahrum edileceği anlamına gelecektir. Hâlbuki bunun aksine Allah şerre misliyle, hayra ise on katıyla mukabele edeceğini⁵¹ bildirmektedir. Kebîre ile küfür işleyen kişi eşit cezaya muhatap olması durumunda imanı bulunan kebîre sahibi imanından dolayı on katıyla değil misliyle dahi mükâfatlandırılmamış olacaktır.⁵² Kebîre konusunda mümini kasten öldürenin sonsuz cehennemle tehdit edilmesi ayeti kapsamındaki görüşlere bakıldığında çoğu kelâmcı İbn Abbas'a dayandırılan rivayetle meseleyi açıklamıştır. İlgili rivayette İbn Abbas, sonsuz cehennemi uzun süre olarak kasıtlı adam öldürmeyi ise helallik atfederek öldürme şeklinde yorumlamaktadır.⁵³ Mâtürîdî ise aynı ayeti farklı şekilde yorumlamıştır. Katilin maktülü dininden dolayı öldürmüş olabileceği ya da katilin öldürme eylemini yapmadan önce zaten kâfir olması nedeniyle ebedî cehennemle cezalandırılacağı üzerinde durulmuştur.⁵⁴ Mâtürîdî, iman ve küfür kavramlarının inanç objesi olduğunu ve inançların sadakatle devamlılık gösteren şeyler olmasına rağmen kebîrenin küfür değil günah objesi ve devamlılık göstermeyen kısa süreli itaatsizlikler olduğunu belirtmektedir. Burada işlenen itaatsizlik devamlı olmadığı gibi inançsızlık olarak değil arzu ve heveslerin anlık baskın gelmesiyle meydana gelmektedir.⁵⁵ Son tahlilde iman-küfür sınırından bahsedebilmek için sadakatle tasdik veya tezkibin bulunması şarttır. Müellifin iman-küfür tanımında ortaya koyduğu temel prensip olan tasdik söz konusu sınırı belirlemede tek geçerli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İmanın ve küfrün irade edilmesi ve yaratılması noktasında Mâtürîdî, Allah'ın her şeyi yarattığı gibi bu ikisini de dileyip yarattığı kanaatindedir. Burada kulun yapacağı tüm eylemlerin Allah tarafından bilinip dilenmesi söz konusudur ki kullarının yapacağını bildiğinin aksini dilemesi mümkün değildir.⁵⁶ Kişinin kendisini, yaptığı eylemin zıddını da yapmaya kâdir hissetmesi onun iradesinde zorlama olmağı ve özgürce seçimde bulunabildiği anlamına gelmektedir.⁵⁷ Müellif ilâhî irade ve rıza arasında ayırım yaparak Allah'ın kulun dilemesi üzerine günahı dilerken buna rızasının bulunmadığını belirtir. Hayır söz konusu olduğunda ise hem dileme hem de rıza bulunmaktadır. Hidayet-dalalet meselesinin iman-küfürle ilişkisi bulunmaktadır. Müellif hidayet ve dalalet eylemlerini, kişinin iradesi sonucunda Allah'ın yaratması olarak değerlendirmiştir. Mâtürîdî, hidayeti, Allah'ın kulunu doğru yola iletmesi ve bu yoldan çıkmaktan korumasının yanında hidayetin yaratılması manalarıyla açıklamıştır.⁵⁸ Mâtürîdî, lütuf olarak değerlendirdiği hidayeti sadece mümin kişilere has

⁵¹ el-En'âm 6/160.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 648.

⁵³ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 111; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî, *Kitâbü'l-İrşâd İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. Adnan Bülent Baloğlu vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 315.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 667.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 690.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 11/82.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/151.

⁵⁸ Musa Kocar, *Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 187-188.

kılmak suretiyle kâfirlerin bu lütuftan mahrum bırakıldığını belirtmektedir.⁵⁹ Bu mahrumiyet müellif açısından cebre değil ilâhî ilme dayandırılır. Çünkü Allah hidayet veya dalaleti seçeceğini bildiği kişileri bu iki yoldan birisine sevk etmiştir.⁶⁰ Hidayetin kapsamının sınırlı olması ve ilâhî irade tarafından belirlenen ayrıcalıklı bir gruba indirgenmesini benimseyen Mâtürîdî, bu düşüncesini direkt olarak Kur'an'ın açık beyanlarına dayandırmaktadır.⁶¹ Böylece Allah'ın dilemesi ve yaratmasına konu olan iman-küfür fiilinin ilâhî cebirle irtibatı naslar bakımından mümkün⁶² olmasına rağmen tersi konumundaki kula verilen özgür irade beyanları⁶³ da her ne kadar cebr kadar güçlü değilse bile naslara refere edilmiştir ki Mâtürîdî, literal algıyı akılla birlikte yorumlamak suretiyle her iki yönelimi belli ölçüde barındıran itidalî tavrı benimsemiştir.

İman-küfür sınırı bağlamında tekfir olgusunun ortaya çıkış zamanı kelâm ilminin zuhurundan çok öncedir. Ancak bu olgu kelâmın ortaya çıkışı ve sonrasında da devam etmiştir. Akıl yürütme yoluyla ulaşılan dinî meseleler imana konu yapıldığı için tekfirden aşırılık kaçınılmaz hale gelmiştir. Fırkaların kelâmî tartışmaları iman esası haline gelerek kelâm akîdeleşmiştir. Hâlbuki kelâmî iddialar sadece dinin değişmez akideleri değil bu akidenin tespiti, temellendirilmesi ve ispatını sağlayacak araçları (vesâil) da içermektedir. Fikir ayrılıklarının tekfirden konu olması ciddi bir kelâmî sapma olarak gözükmektedir. Oysaki kelâmın amacı bu sapmaya sebep olmak değil iman-küfür sınırında kapsayıcı ilkeler belirleyerek engel olmaktır.⁶⁴ Mezhepler muhaliflerine üstün gelmek için tekfiri baskılayıcı bir güç olarak kullanmıştır. Ebû Hanîfe'nin, ehl-i kibleyi tekfirden kaçınma ilkesi Sünnî âlimlerce benimsenmiş olmasına rağmen uygulama noktasında aksaklıklar göze çarpmıştır.⁶⁵ Nitekim Bağdâdî (429/1037-8), çeşitli konulardaki görüşleri nedeniyle Mu'tezile'yi şirke düşmekle tekfir edebilmiştir.⁶⁶ Taftazânî (792/1390) ise Mu'tezile'nin kulların fiili konusundaki görüşlerinde putperestler gibi Allah'a ortak koşmaya götüreceği bir anlamın çıkmayacağını ifade ederek bu ithamın haksızlığını vurgulamaktadır.⁶⁷ Mezhebî görüş ve argümanlarının temelini, tevhid ve adalet prensipleri üzerine inşa eden Mu'tezile'nin dahi bu prensiplerin karşıtını içeren şirke nitelenmesi, tekfirin çoğu zaman tutarsız ve dayanaksız yapıldığı izlenimini vermektedir.

Mezhebî fikir ayrılığının temelinde siyasî, kültürel ve konjonktürel etkenler bulunsa da itikadî yapılanmalar bu fikir ayrılıklarını Kur'an'a dayandırmak suretiyle

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/193.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/76.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/220; el-En'âm 6/88.

⁶² el-En'âm 6/102; er-Ra'd 13/16; el-En'âm 6/88; el-En'âm 6/25.

⁶³ el-Hûd 11/188.

⁶⁴ Recep Ardoğan, "Ehl-i Sünnet Kelamında (Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye) Tekfirden Sınırlar -İman-Küfür Sınırlarını Belirlemede Başlıca İlkeler-", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 318.

⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/350-356; Teftâzânî, *el-Makâsîd*, 734.

⁶⁶ Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâdi-Kitâbu Usûli'd-Dîn*, 373.

⁶⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid-Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 158.

Kitâb'ın otoritesine yaslanmışlardır. İman konusunda itikadî fırkaların farklılaşma iddialarını, aynı kaynağı referans alarak temellendirmesi, tercihlerinin Kur'an'a yönelik atıflarından önce belirlendiğini göstermektedir. Söz konusu tercihler, Kur'an'ın bütüncül yapısı değerlendirilerek oluşmamakla birlikte fırkaların kelâmî iddialarını doğrulayacak ayetlerin referansı ile desteklenmiştir.⁶⁸ Fikir ayrılığının iman-küfür sınırına konu olması, iddialarını şu veya bu şekilde Kur'an'a dayandıran fırkaları tekfir problemine sürüklemiştir.

Mâtürîdî'ye göre haramı işlemek veya farzı terk etmenin iman-küfür sınırına etkisi yoktur.⁶⁹ Ancak haramı helal saymak küfür olarak değerlendirilir. Haramın helal addedilmesinin küfürle irtibatlanması, delâlet ve sübut açısından kesin (kat'î) olarak bilinen şeyler için geçerlidir. Kat'î delile dayanmayan bir hükmün inkârı küfürle irtibatlandırılmamıştır.⁷⁰ Mâtürîdî iman ve küfür kalbe nispet etmiş, ikrarı imanın bir rüknü olmadığı halde dünyadaki bilinebilirlik açısından kalbin kılavuzu olarak nitelendirmiştir.⁷¹ Gerçek manada Allah'a olan inanç ve inançsızlığın sınırı veya tespiti dış görünüm ile sağlanamayacaktır. Kalpteki inanç bilinmeyeceği için tekfirin gerçekleşmesi, kişinin açıkça ikrarını gerektirir ki en azından dünya hükümleri için bu böyledir. İkrar olmadığı halde kişinin davranış ve yaşayışını dışarıdan yorumlanmak suretiyle tekfire konu yapmak mümkün değildir. Mâtürîdî'nin iman tanımı gereğince küfürün varlığı ancak tasdik yokluğu veya tezkibin varlığıyla mümkün olmaktadır.

Sonuç

İman ve küfür kavramlarının tanım ve sınırları kelâmın doğuşuyla birlikte sistematik biçimde ele alınsa da bu kavramların ortaya çıkışı ve beraberinde getirdiği problemler kelâmdan önceye tarihlenir. Hz. Peygamber'in yaşamında tartışılmamasına rağmen ilk Müslüman toplum arasında ortaya çıkan dinî veya siyasî çatışmalar ve radikal bölünmeler, erken tarihte iman-küfür sınırının belirlenmesi ve dünyevî yaptırımlarını gündeme getirmiştir. Bu konjonktürde belirlenen iman tanımları ya sadece ikrara veya marifete indirgenmiş ya da tüm amellerle birlikte tasdik ve tüm mâsiyetten sakınma olarak değerlendirilmiştir. İman tanımındaki farklılaşma fırkalarında ayrışmasına neden olmuştur. Mâtürîdî, imanı kalbin tasdiki olarak açıklamış amellerin varlığı veya yokluğu ile mâsiyetin varlığının imana etkisinin bulunmadığını aklî ve naklî delillerle temellendirmiştir.

Mâtürîdî'nin, kalbe yüklediği tasdik misyonu, basit bir inanışın ötesinde aklın delilleriyle sağlamlaşan ve aynı zamanda hiçbir zorlamanın kendisine etki edemeyeceği bir özgürlükle tanımlanmıştır. Mâtürîdî, aklı, sorumluluğun yegâne kaynağı olarak değerlendirmiş ve mârifetullahı akla bağlamıştır. İmanın sağlam bir zemine oturması gerektiğinin altını çizen müellif, taklidî imanı uygun görmemiştir. Mâtürîdî'nin kelâmî anlayışını şekillendiren ve temellendiren akıl, iman-küfür tanımı, taklidî iman, mârifetullah, mükellefiyet gibi hususlarda oldukça belirleyicidir. Mâtürîdî, iman ve

⁶⁸ Galip Türcan, *Kelâm İlminde Bilgi Kaynağı Olarak Kitâb* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 226-227.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 723.

⁷⁰ Ardoğan, "Ehl-i Sünnet Kelamında (Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye) Tekfirde Sınırlar", 330.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 717.

İslam kavramlarının sözlük anlamları bakımından farklılıklarına rağmen dinin nihai hedeflerinde birleştiklerini belirtmektedir.

Küfür ile kebîre arasında ciddi bir ayrım olduğunu iddia eden müellif, bunu cezaî karşılıkları, inanç devamlılığı, nasların kebîre sahibine mümin olarak gelen ilâhî beyanları gibi aklî ve naklî delillerle ilişkilendirmiştir. Mâtürîdî, kebîre sahibinin ilâhî aftan mahrum edilmesini, Allah'ın günahları bağışlayacağı yönündeki naslarıyla örtüşmeyeceğine dayanarak kabul etmemektedir. Mâtürîdî, amelin ve mâsiyetin iman-küfür sınırını tayin ve tespit noktasında herhangi bir rolünü kabul etmemekle birlikte ikrarı kalbin kılavuzluğu bağlamında sadece bu dünya için geçerli saymaktadır. Bu ikrarın arkasındaki samimi tasdiki ölçmek mümkün olmadığı için iman-küfür sınırının tayini, insanı aşan bir mahiyete bürünmektedir. Bu durumda iman-küfür sınırının belirlenmesi noktasında tek belirleyici etken kalbin tasdiki veya tehzibi olmuştur.

Küfür ve tekfir olgusunun aslı iman konuları yerine kelâmî fikir ayrılıklarına indirgenmesi, fırkaların keskin biçimde ayrışmasına yol açmıştır. Bu ayrışma Kur'an'ın bütüncül yapısının bir sonucu olmamakla birlikte nasların dışında veya tek tek fikirlere uygun naslar esas alınarak kurgulanan mezhebî fikirler, Kur'an'a dayandırılmıştır. Kelâm akidenin doğrudan kendisi olmadığı halde kelâmî konular iman konusu gibi algılanmıştır. Sonuçta kelâmın akîdeleşmesi, tekfir olgusunun temelsiz ve yaygın olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İman ve küfür eylemlerinin dilenmesi ve yaratılmasının Allah'a izafesi gerçek anlamda bu fiilleri dileyen ve yaratanın Allah olmasıyla birlikte kulun küfrü veya imanı irade etmesi, yönelmesi söz konusudur. Kişinin bu iradesi ve yönelmesi, işlediği küfür ve iman fiillerinde fail olmasını açıklamaktadır. Hidayetin kapsamını müminlerle sınırlayan Mâtürîdî, bunu Allah'ın ilminin değişmeyeceği hassasiyetiyle yorumlamıştır. Ayrıca Allah'ın sadece müminlere hidayet ettiği ve onlara ilave lütuf verdiğini ifade eden ilâhî beyanlar, müellifin hidayetini özel bir gruba has kıldığı düşüncesinin dayanaklarını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Emin. *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Ardoğan, Recep. "Ehl-i Sünnet Kelamında (Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye) Tekfirde Sınırlar -İman-Küfür Sınırını Belirlemede Başlıca İlkeler-". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 315-342.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Ehl-i Sünnet Akâdi-Kitâbu Usûli'd-Dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bebek, Adil. "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı". *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. İlyas Çelebi. 195-206. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2009.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî. *Kitâbü'l-İrşâd İnanç Esasları Kılavuzu*. çev. Adnan Bülent Baloğlu vd. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-Ekber, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut, 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Işık, Kemal. *Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. 2. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karağaç, Hilmi. "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2013), 163-186.
- Kocar, Musa. "Mâtürîdî'de Akılcılık ve Uygulama Alanları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (2006), 27-53.
- Kocar, Musa. *Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Kur'ân'ı Kerîm'in Yüce Meali*. çev. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Merve Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l Kur'ân*. çev. S. Kemal Sandıkçı vd. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 4. Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Bahrü'l-Kelâm*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. "Taklid ve Mukallidin İmanı". çev. Muzaffer Barlak. *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi*. haz. Recep Alpyağıl. 3/350-360. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

- Özcan, Hanifi. "Maturidism an Interpretation from Turkish Point of View". *Journal of Islamic Research* 30/1 (2019), 34-41.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Özcan, Hanifi. "Mâtürîdî'ye Göre, İman-İslam-İhsan ve 'Küfür' İlişkisi". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 179-205.
- Pezdevî, Sadrû'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafettin Gölcük. b.y.: Er-Tu Matbaası, 1980.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Sinanoglu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *El-Makâsîd*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akâid-Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Türcan, Galip. *Kelâm İlminde Bilgi Kaynağı Olarak Kitâb*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-The Formative Period of Islamic Thought*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Minhâc fi Usûli'd-Dîn- Dinin Temel İlkelerini Anlama Yöntemi*. çev. Mehmet Evkuran. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.